

Ali Püsküllüoğlu

EDEBİYAT SÖZLÜĞÜ

sözlü edebiyat *T. Ar.* yazının bulunmadığı dönemlerde oluşup kuşaktan kuşağa ağız, söz yoluyla aktarılan masal, söylence, türkü, mani, destan, bilmece gibi genellikle anonim yazın ürünlerinin tümüne verilen ortak ad.

yazılı edebiyat yazının bulunuşuyla başlayan ve yazıya geçirilen bütün yazınsal ürünleri kapsayan ortak ad.

Ali Püsküllüoğlu

.....
EDEBİYAT SÖZLÜĞÜ
.....

Can Yayınları: 1741

© Can Sanat Yayınları Ltd. Şti., 2008

1. basım: 1996

Can Yayınları'nda 1. basım: Mayıs 2008

2. basım: Kasım 2009

Bu kitabın 2. baskısı 1000 adet yapılmıştır.

Kapak tasarımı: Erkal Yavi

Kapak düzeni: Semih Özcan

Dizgi: Hayriye Kaymaz

Düzeltili: Fulya Tükel

Kapak baskı: Çetin Ofset

İç baskı ve cilt: Eko Matbaası

ISBN 978-975-07-0950-0

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

<http://www.canyayinlari.com>

e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Ali Püsküllüoğlu

.....
EDEBİYAT SÖZLÜĞÜ
.....

**ALİ PÜSKÜLLÜOĞLU'NUN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
DİĞER SÖZLÜKLERİ**

TÜRKÇE SÖZLÜK (büyük)
TÜRKÇE SÖZLÜK (küçük)
EREĞLİ YOKKEN ARMUDUN ADI NEYDİ

Ali Püsküllüoğlu, 1935'te Adana'nın (şimdi Osmaniye ilinin) Kadirli ilçesinde doğdu. Mersin Lisesi'ndeki öğrenimini hastalığı nedeniyle sürdürmedi. Yıllar içinde kendi kendini yetiştirdi. Kadirli, Adana ve İstanbul'da çiftçilik, gazete satıcılığı, sinema biletçiliğı, avukat yazmanlığı, redaktörlük, gazetecilik ve yayımcılık gibi işlerde çalıştı. 1959'da İstanbul'da Çevre Yayınevi'ni kurdu. 1960'ta Kadirli'de *Karacaoğlan* adlı bir gazete çıkardı. Şiirleri İngilizce, Arapça, Fransızca, Rusça, İsveççe, Sırpça gibi dillere çevrildi. Püsküllüoğlu, *Nasrettin Hoca* ile 1981 TDK Çocuk Yazını Ödülü'ne, *Gül, Sevgili Yurdum* dosyasıyla 1983 Toprak Şiir Ödülü'ne, *Zamansız* dosyasıyla da 2005 Yunus Nadi Şiir Ödülü'ne değer görüldü. 1960-83 arasında Türk Dil Kurumu'nda Yayın ve Tanıtma Kolu uzmanı olarak çalıştı. 1983'te TDK'ye el konulması üzerine "istifa" ederek ayrıldı. Dil Derneğı ve Edebiyatçılar Derneğı'nin kurucuları arasında yer aldı. Sözlük çalışmalarına 1963'te başlayan Püsküllüoğlu, ilk sözlüğü *Öz Türkçe Sözlük*'ü 1966'da yayımladı. O zamandan bu yana, kırk yılı aşan bir süre içinde, çeşitli boyutlarda yirmiden fazla sözlüğü yayımlandı.

ÖNSÖZ

“Edebiyat”, insanoğlunun güzel yaratılarından biridir ve konusu da “insan”dır. Sözlü ya da yazılı olarak ortaya konur, yani “dil”in bir ürünüdür.

“Edebiyat” sözcüğünü, yazarlarımız, Tanzimat döneminde kullanmaya başlamışlar. Daha önceleri “şiiir ve inşâ (düzyazı)” diyorlarmış. Sözcük olarak “edebiyat”, Arapça “edep”ten gelir, “-at” eki Arapça çoğul ekidir. Sözlüklere göre “edep”, “toplumda oluşan töreye uygun davranış; utanma, çekinme, sıkılma duygusu; incelik; iyi terbiye; usluluk” gibi anlamlar içeriyor. “Edebiyat”ın bu içerikle bağı açık. Böyle olmakla birlikte, “edebiyat” sözcüğü bize ilk anda bunları anımsatmaz. Onu önce, roman, öykü, şiir, deneme, eleştiri gibi yazımsal türleri içeren genel bir kavram olarak algılarız. Edebiyat, kısaca söylenirse, düşünce, duygu ve imgelerin, insanlarda estetik duygular uyandıracak bir biçimde, dil aracılığıyla, söz ve yazıyla anlatımını amaç edinen bir güzel sanattır. Her güzel sanat gibi edebiyat da insanların biçimlenmesinde yararlı bir yer tutar.

“Edebiyat” sözcüğüne, yazmakla, yazıyla ilgili olduğu göz önünde tutularak, “yazın” karşılığı önerilmiştir. Bu sözcük oldukça yaygın olarak kullanılmakta olmakla birlikte, “edebiyat” sözcüğü okullarımızda bir ders adı olarak kaldığı sürece, ne yazık ki, yaygınlıkta onun yerini alamayacak gibi görünüyor. Şimdilik ikisinin de Türkçede yaşamlarını sürdürecekleri anlaşılıyor. Oysa edebiyat terimlerinin birçoğunun Türkçe karşılıkları bulunmuştur ve bunlar yaygın bir biçimde kullanılmaktadır, “gerçekçilik”, “gerçeküstücülük”, “öykü”, “deneme”, “eleştiri”, “günlük”, “biçim”, “buluş” gibi. Ne var ki, Divan Yazını’na ilişkin terimlerin çoğu olduğu gibi duruyor. Liselerde ve üniversitelerde yazın öğretiminde onlar kullanılıyor. Bu yüzden elinizdeki sözlükte de, Türkçe karşılıkları olanlar dışında, Arapça ve Farsçadan, onların yanı sıra da batı dillerinden girmiş olan yazın terimlerinin bulunması bir zorunluk olarak belirmiştir. Şu var ki, önerilmiş ve kullanılmakta olan Türkçe karşılıkları varsa, göndermeler yoluyla onların da bulunmasına çalışılmış ve

elden geldiğince, yaygınlıkları da göz önünde tutularak, çoğu zaman tanımların onlarda bulunması yeğlenmiştir. Ayrıca yazınla, terim olarak doğrudan ilgisi olmasa bile, dolaylı ilgisi olan kimi başka sözcüklere de yer verilmek gereği duyulmuştur.

Sözlük, umarım, ayrıntıya kaçmayan ama yeterince de bilgi veren maddeleriyle, gerektiğçe verilmiş olan örnekleriyle, yazınla ilgilenen herkese yararlı olacaktır.

Ali Püsküllüoğlu

KISALTMALAR

<i>Ar.</i>	Arapçadan	<i>İsp.</i>	İspanyolcadan
<i>bkz.</i>	bakınız	<i>İt.</i>	İtalyancadan
<i>esk.</i>	eski sözcük	<i>Lat.</i>	Latineden
<i>eş.</i>	eşanlamlısı	<i>T.</i>	Türkçe
<i>Far.</i>	Farsçadan	<i>Osm.</i>	Osmanlıca
<i>Fr.</i>	Fransızcadan	<i>ye.</i>	yeni sözcük
<i>İng.</i>	İngilizceden		

A

a

abartı *bkz. abartma.*

abartıcılık *bkz. abartmacılık.*

abartılı içinde abartı bulunan (söz, anlatı, yazı).

abartma bir olayı, bir şeyi olduğundan daha büyük, daha çok gösterme. *eş. abartı, esk. Mübalağa.* Yazınsal ürünlerde, etkililik sağlamak ereğiyle abartmaya sık başvurulur.

Örnekler:

*Gömelim gel seni tarihe desem
sığmazsın.*

(Mehmet Akif Ersoy)

*Bir ah çeksem karşığı dağlar
yıkılır.*

(Bir halk türküsünden)

abartmacılık bir şeyi olduğundan daha çok, daha önemli, daha büyük gösterme işi ya da sanatı.

ABC *bkz. abece.*

abdal *Far.* eskiden oradan oraya dolaşarak tarikatını yaymaya çalışan dervişlere verilen ad. Kimi ozanlar bu sözcüğü adlarına eklemişlerdir: Kazak Abdal, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal.

abce bir dilin ses imlerinin belli bir düzene göre dizilmesinden oluşan dizge, bir dilin ses imlerinin tümü. *eş. ABC, alfabe.*

absolütizm *Fr. bkz. saltçılık.*

abstre *Fr. bkz. soyut.*

absraksiyonizm *Fr. bkz. soyutçuluk.*

acem koşması Doğu Anadolu'da halk ozanlarının ezgiyle söyledikleri bir koşma türü.

açık anlaşılması kolay, kapalı, duraksamalı yönü bulunmayan (yazı, söz, yapıt).

Örnek:

Bana sor güzelim, üzme kendini

*Ben şairim,
Elbette bilirim*

Bu yağmurun ne zaman

dineceğini:

Ne zaman açacağıını havanın:

Ada'ya kaçta vapur var,

Çamlarda nasıl sevişir âşıklar.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

açık eğretileme benzeyeni kullanmaksızın kendisine benzetileni kullanma yoluyla oluşturulan eğretileme; örneğin “Şakaklarıma kar mı yağdı, ne var?” dizesinde benzeyen olan “saç” kullanılmayarak açık eğretileme yapılmıştır.

açık hece ünlü ile biten hece; örneğin “arabasıyla” sözcüğünde bulunan *a, ra, ba, la* heceleri açık hecedir. Aruz ölçüsünde açık hece noktayla gösterilir; sözgeli mi *araba* sözcüğü aruzda (. . .) biçiminde belirtilir. Aruz ölçüsünde bütün açık heceler kısa hece olarak kabul edilir.

açık istiare *bkz. açık eğretileme.*

açıklama aydınlatılması gereken bir konuyla ilgili bilgi verme, bir yapıtı, bir sözü, bir yazıyı yorumlama, yorum, açıklama. Genellikle yazınsal bir yapıtın geniş okur topluluğunca anlaşılabilir bir duruma gelmesi için yapılan yazılı çalışmalar. Yazarlar, ozanlar yapıtlarında anlamı herkesçe bilinmeyen sözcükler, deyimler, durumlar ve düşüncelerle, sanatlar kullanır. Okur bunları çözmeden yapıtın bütününe anlayamaz.

Açıklama bunu sağlamaya yönelik yazılı bir çalışmadır.

açıklık yazılı ya da sözlü anlatımda kolayca anlaşılabilme özelliği, kolay kavranırlık.

açık mektup mektup biçiminde yazılan ve basında yayımlanan, genellikle bir polemik havası taşıyan yazı.

açık oturum bir sorunun herkesin izleyebileceği biçimde, açık olarak tartışıldığı toplantı.

açık saçık cinsellikle ilgili, ayıp sayılan ve toplumsal töreye, göreneğe, geleneğe uymayacak denli örtüsüz, bayağı olan (söz, düşünce, yapıt). *eş. esk. müstehcen.*

açık saçıklık bir yapıtta açık saçık olma özelliği, niteliği.

açıklama bir konuyu, bir sorunu, bir tümceyi, bir şiiri vb. ele alıp onu bütün ayrıntılarıyla, en ince noktalarına değin gözden geçirip, irdeleyerek anlatma, yorumlama, açıklama.

adaptasyon *Fr. bkz. uyarlama.*

adapte *Fr. bkz. uyarlama.*

addeğişimi benzetme ereği güdümeden yapılan değışmece; örneğin “ocağın içindeki odunları yak” diyecek yerde “ocağı yak” demek gibi.

ağıt ölen bir kimsenin değerini, iyiliklerini, ölümünden dolayı duyulan acıyı sayıp döken şiir, yazı ya da ezgili şiir.

Örnekler:

Kara çadır is mi tutar

Martin tüfek pas mı tutar

*Ağlayalım anam bacım
Elin kızı yas mı tutar*

*Günden yanı soldu m'ola
Yerden yanı uldu m'ola
Memmed'im in ala gözün
Karıncalar oydu m'ola*

(Anonim)

*Ağlayalım Atatürk'e
Bütün dünya kan ağladı
Süleyman olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı*

*Doğu batı cenup şimal
Aman Tanrı bu nasıl hâl
Atatürk'e erdi zevâl
Memur mebusan ağladı*

*Atatürk'ün eserleri
Söylenecek bundan geri
Bütün dünyanın her yeri
Ah çekti vatan ağladı*

(Âşık Veysel)

*Yok gayrı bizlere uyku dün ek vay
Kime bel bağlayak kime dönek*

*vay
Vay amansız ecel alçak felek vay
Türklük yüreğini dağlasın gayrı
Cihan da bizimle ağlasın gayrı*

(Behçet Kemal Çağlar)

ağız bir dilin, konuşulduğu ülkenin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği; Antep ağzı, Kastamonu ağzı gibi. eş. **şive**.

ağlatı söylencelerden ve tarihsel olaylardan yararlanılarak yazılan, acıklı durumlarla gelişen ve acıklı bir sonuçla bağlanan tiyatro oyunu. eş. **tragedya, trajedi**.

ahenk bkz. **uyum**.

akademik hitabet bkz. **akademik söylev**.

akademik söylev bir bilim adamının bilimsel bir konuda verdiği söylev.

akıcı dil ve düşünce yönünden güçlük çıkarmayan, kolay okunabilen, söylenebilen, anlaşılması kolay (anlatım).

Örnek:

*Günaydın tavuklar horozlar
Artık memnunum yaşamaktan
Sabah erken kalktığım zaman
Siz varsınız
Gündüz işim var arkadaşlarım
Gece yıldızlar var karım var
Günaydın tavuklar horozlar*

(Necati Cumalı)

akıcılık söz ve yazıda anlatımın, karmaşıklıktan uzak, dil ve düşünce yönünden güçlük çıkarmadan anlaşılma özelliği. Akıcılık, düşüncelerin herkesçe bilinen ve kolay söylenebilen sözcüklerle anlatılması, tümcelerin kısa ve yapı bakımından doğru olmasıyla sağlanır. Akıcılık, içerikten çok bir biçimle ilgili bir özelliktir.

akıcı uyum sözün ve yazının akıcı olma özelliği.

akım yazınsal yaşamda yeni bir yönelim, bu alanda oluşan yeni bir yönseme. eş. esk. **cereyan**. Gerçekçilik, gerçeküstüçülük, romantizm, varoluşçuluk vb. birer akımdır. Türk yazınında da “Birinci Yeni”, “İkinci Yeni” birer akım sayılmaktadır.

akışımli roman bkz. **ırmak roman**.

akrostiş Fr. dizelerinin ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru okunduğu zaman ortaya bir söz (örneğin ozanın ya da dizelerin adandığı kimsenin adı) çıkacak biçimde yazılmış koşuk ya da koşuk bölümü.

Örnek:

*Seherle birlik yanarız
Üzülür hep birlik yanarız
Mucizeye inanmayız artık
El ele tutuşur yanarız.
Rüzgâr saçlarımızı uçurur
Elimiz erişmez bir şeye.*

(Ali Püsküllüoğlu)

aksak eski Yunan ve Latin şiir ölçüsünde, sondan bir önceki hecesi kısa olacak yerde uzun olan (dize).

aksan Fr. bkz. **vurgu**.

aksiyon Fr. öykü, roman, masal gibi yazınsal yapıtlarda ve özellikle bir tiyatro oyununda konuyu geliştiren olaylar bütünü.

alaysama bkz. **ironi**.

alaysıma bkz. **alaysama**.

alegori Fr. bir düşünceyi, davranışı ya da eylemi, daha kolay kavrayabileceği için onu, yerini tutabilecek simgelerle, simgesel sözlerle, benzetmelerle göz önünde canlandırma işi. Örneğin Yahya Kemal’in “Sesiz Gemi” şiirinde “ölüm” bu yolla verilmektedir:

*Artık demir almak günü gelmişse
zamandan
Meçhule giden bir gemi kalkar
bu limandan*

*Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce
alır yol
Sallanmaz o kalkışta ne mendil
ne de bir kol*

(Yahya Kemal Beyatlı)

alfabe Fr. bkz. **abece**.

alıntı bir yazıya bir başka yazıdan alınan küçük parça. eş. esk. **iktibas**.

aliterasyon Fr. koşukta ya da düzyazıda, bir uyum elde etmek için başvurulan ve sözcük başlarında ya da ortalarında aynı ünsüzün ya da aynı hecenin yinelenmesine dayanan ses oyunu; örneğin, “sular sarardı, yüzün perde perde solmakta” dizesinde bu oyun vardır.

Örnek:

*Esti nesîm-i nevbahâr güller
açıldı subhudem
Açsun bizim de gönlümüz sâkî
maded sun câm-ı Cem*

(Nefî)

Ali Püsküllüoğlu

EDEBİYAT SÖZLÜĞÜ

“Edebiyat”, insanoğlumun güzel yaratlarından biridir ve konusu da “insan”dır. Sözlü ya da yazılı olarak ortaya konur, yani “dil”in bir ürünüdür.

ALİ PÜSKÜLLÜOĞLU

Kırk yılı aşan bir süre içinde yirmiden fazla sözlük hazırlamış olan **Ali Püsküllüoğlu**'nun *Edebiyat Sözlüğü*, bu alanda kullanılmakta olan terimlerin Türkçe karşılıklarının yanı sıra Arapça ve Farsçadan ve Batı dillerinden girmiş olan terimleri de içermektedir.

Edebiyat Sözlüğü'nün, yalnızca her düzeydeki öğretim kurumları, öğretmenler, öğrenciler ve araştırmacılara değil, edebiyatla ilgilenen herkese yararlı olacağına inanıyoruz.

ISBN 978-975-07-0950-0

9 789750 709500

<http://www.canyayinlan.com>